

УДК 343.982

**Юнацький О.В.**

кандидат юридичних наук, доцент  
(Запорізький національний  
технічний університет)

### **ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ДО ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ ТА ПРЕКУРСОРІВ**

Розглянуто організаційні і тактичні особливості підготовки до проведення судових експертиз наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Сформульовано криміналістичні рекомендації з їх підготовки, а також з виявлення, вилучення та збереження наркотиковмісних речовин рослинного походження. Визначено комплекс питань, що вирішуються експертизою наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

**Ключові слова:** злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, судова експертиза, предмет, об'єкти, стадії призначення експертизи.

**Постановка проблеми.** На сьогоднішній день світове поширення незаконного обігу наркотиків, штучне втягування мільйонів осіб до немедичного їх вживання стало підґрунтям виникнення індустрії міжнародного наркобізнесу, що приносить багатомільярдні прибутки злочинцям. Ця проблема не втрачає своєї актуальності, має глобальний характер і гостро заявляє про себе практично усім державам, оскільки для неї не існує територіальних, національних, релігійних, класових, статевих та інших меж.

У зв'язку з тим, що поширення наркоманії та зростання злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, набувають усе більших масштабів і стають серйозним соціальним чинником, який негативно впливає на життя, здоров'я та благополуччя людей, важливого значення набувають форми і методи ефективної протидії, що застосовуються правоохоронними органами України.

Аналіз слідчої практики доводить, що практично кожне кримінальне провадження даної категорії злочинів потребує проведення комплексу експертних досліджень. Тому розгляд питань проведення судових експертиз, як одного із дійових засобів підвищення ефективності розкриття, розслідування та запобігання цим злочинам, є актуальним завданням, а технологічні, методичні та організаційні особливості їх проведення у кримінальних провадженнях зазначеної категорії потребують подальшої розробки.

**Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.** У юридичній літературі окремі питання розслідування злочинів, що вчиняються у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, досліджували вітчизняні та іноземні науковці, зокрема: О.Ф. Аубакіров, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, В.В. Коваленко, Н.М. Косміна, Л.М. Костіна, Д.Я. Мирський, І.Я. Моїсеєнко, Г.М. Надгорний, О.В. Одерій, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський, О.Р. Шляхов та ін.

Незважаючи на теоретичну і практичну значущість наукових досягнень, комплексне вирішення проблем використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також визначення шляхів підвищення їх ефективності на досудовому слідстві ще не завершено. Відсутність у сучасній науковій, на-

вчальній і службовій літературі відповідної інформації про форми, можливості та особливості використання спеціальних знань при розслідуванні даної категорії злочинів, є причиною того, що практичні працівники не повною мірою їх застосовують.

**Мета** статті полягає у визначенні загального методологічного підходу до експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

**Виклад основного матеріалу.** Відомо, що в процесі доказування спеціальні знання відіграють суттєве значення під час збирання та дослідження доказів, що є загальною підставою їх використання у будь-якій формі. Судова експертиза є найбільш розповсюдженою формою використання спеціальних знань, вона значно розширює пізнавальні можливості органів досудового розслідування та суду, дозволяючи використовувати під час кримінального провадження увесь арсенал наукових можливостей. Це положення є основним у питанні призначення судової експертизи та впливає на особливості її провадження [1, с. 437].

Згідно з кримінальним процесуальним законом, експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи, згідно з вимогами статті 245 КПК України, вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом [2].

Крім того, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України № 16 від 18.12.2009) зазначено, оскільки для встановлення виду, назви і властивостей наркотичного засобу, психотропної речовини, аналога такого засобу, речовини або прекурсора, їх походження, способу виготовлення чи переробки, а також належності наркотиковмісних рослин необхідні спеціальні знання, у справах даної категорії обов'язково має бути висновок експерта з цих питань [3].

Результати експертизи отримуються дослідним шляхом за допомогою спеціального інструментарію – експертної методики, що входить до Реєстру методик проведення судових експертиз [4]. Вона посідає найважливіше місце в методології експертного дослідження та визначає алгоритм використання комплексу методів, прийомів і технічних засобів, що застосовується у певній послідовності для вирішення експертних завдань

Окрім методики дослідження наркотичних засобів викладено у методичних рекомендаціях лабораторії UNDCP при ООН. Вони передбачають таку послідовність дослідження:

1. Зовнішній огляд і вивчення морфологічних ознак речовин за допомогою оптичної мікроскопії.
2. Хімічний аналіз з метою встановлення наявності наркотиків.
3. Тонкошарова хроматографія – для розділення компонентів і визначення якісного складу наркотиків.
4. Дослідження за допомогою інструментальних методів аналізу: спектрофотометрії (в інфрачервоній та ультрафіолетовій зонах спектра), газорідної хроматографії, хромато-масспектрометрії. Інколи, при вирішенні питань по

встановленню джерела походження наркотиків, застосовується спектральний емісійний та рентгено-флуоресцентний аналіз [5, с. 300-301].

Як правило, процес підготовки до проведення будь-якої судової експертизи містить такі стадії: визначення предмета експертизи; підготовка матеріалів для дослідження; отримання зразків для експертизи; вибір моменту призначення експертизи; формулювання запитань експерту; вибір експертної установи або експерта. Охарактеризуємо окремі з них.

Спочатку зазначимо, що відповідно до п. 1.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом МЮ України № 53/5 від 08.10.1998 року, судова експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (далі – наркотичних засобів) належить до криміналістичних експертиз, що досліджують матеріали, речовини та вироби (криміналістичних матеріалознавчих експертиз) [6]. Тому у методичній і науковій літературі вона іноді має назву "криміналістична експертиза наркотичних засобів".

Предметом експертизи наркотичних засобів є фактичні дані, встановлені шляхом виконання класифікаційних, діагностичних й ідентифікаційних завдань, що включають ототожнення наркотиків, конкретного джерела їх походження, визначення класифікаційної належності, особливостей виготовлення, існування (зберігання, транспортування) [7, с. 7].

Проте деякі із завдань експертизи наркотичних засобів можуть збігатися із завданнями, що вирішуються в межах інших видів судових експертиз: технологічних, криміналістичних біологічних, фармакологічних. Так, наприклад, біологічними дослідженнями вивчаються біологічні (рослинні) об'єкти, а її завданням є встановлення біологічного класу цих об'єктів, однак, при цьому не встановлюється наявність і кількість наркотично активних компонентів. Об'єктами фармакологічної (фармацевтичної) експертизи є виготовлені на підприємствах фармацевтичної промисловості лікарські препарати, що використовуються для лікування, і в її межах можуть досліджуватися лікарські наркотичні засоби.

Що стосується завдань експертизи наркотичних засобів, то на сучасному етапі її функціонування та розвитку найчастіше вирішуються завдання класифікаційного та діагностичного характеру: визначення способу виготовлення наркотичних засобів, виду наркотичної сировини, технології застосовуваних реактивів, пристосувань та ін.; встановлення виду рослинних наркотичних засобів кустарного виготовлення за згорілими залишками; виявлення слідів наркотичних засобів на предметах-носіях і т.ін. Переважна кількість запитань, що виносяться на експертизу, пов'язана із встановленням природи об'єктів, віднесенням їх до наркотичних засобів.

У випадку проведення ідентифікаційних досліджень для ототожнення об'єктів, як правило, ставляться питання щодо конкретного джерела походження наркотику. В якості джерела походження можуть виступати місце виготовлення (добування), зберігання, знаходження, експлуатації об'єктів. Також під джерелом походження може бути місце вирощування наркотиковмісних рослин (коноплі, маку), підприємство-виробник наркотичних препаратів.

Слід зазначити, що встановлення джерела походження за місцем вирощування наркотиковмісних рослин ґрунтується на глибокому, складному зв'язку між рослиною і середовищем. Особливістю ідентифікації ділянки місцевості є те, що її властивості вивчаються опосередковано, через властивості рослин, що виростили на ній. Залежно від ґрунту, клімату, біологічного оточення, дії хімікатів та інших чинників формуються властивості рослин. Це зумовлює особливі ви-

моги до відбору зразків порівняльного дослідження. У випадках, коли джерело походження не є обставиною, яку необхідно встановити, воно може бути використано для встановлення спільної групової належності об'єктів порівняння, що відповідає завданню визначення спільного джерела походження. Спільне джерело походження наркотичних засобів може бути встановлене за виявленою сировиною, технологією виготовлення, місцем і умовами зберігання.

Суттєвим етапом підготовки до проведення експертизи є вилучення, відбір, зберігання і упакування речових доказів – наркотичних засобів. Якщо вилучена велика кількість (більше 1 кг) наркотичних засобів, що становить однорідну масу (порошкоподібну, рослинну), немає необхідності всю її направляти на експертизу. Достатньо зафіксувати початкову вагу, а експерту направити середню пробу. Для сипучих форм гашишу, макової соломки – це 4–5 зразків масою 10–20 грамів, що відбираються з різних частин однорідної маси. Для рідких форм (настоянки, екстракти) – зразок середньої проби такої самої ваги, що отримана після ретельного перемішування вихідної маси [8, с. 17].

Іноколи у постанові (ухвалі) про призначення експертизи вага речових доказів може різко відрізнятись від ваги, яка встановлюється експертом перед початком дослідження. Причиною цього може бути використання неточних ваг, а також різниця у вологості об'єктів у момент вилучення оперативним працівником чи слідчим і під час дослідження експертом. Щоб уникнути цього, слід оперативно направляти вилучену речовину на експертизу, а якщо такої можливості немає, то просушити рослинні об'єкти перед їх зберіганням.

Особливу складність становить підготовка зразків для ідентифікаційного дослідження. Порівняльні зразки можуть бути носіями властивостей сировини ще до умов існування конкретної окремої маси. Тому основна вимога, що висувається до порівняльних зразків – повне відображення властивостей об'єкта, що буде ототожнюватися.

Так, для вирішення питання про конкретну ділянку вирощування наркотико- або психотроповмісних рослин зразки для порівняльного дослідження відбираються з ділянки, яку потрібно перевірити, відразу після вилучення речових доказів у підозрюваного. Це пояснюється внутрішніми змінами рослин залежно від фази вегетації, особливо у весняно-літній період. Тому зразки, що відібрані у пізнішу фазу розвитку для порівняння з експертними об'єктами, можуть бути непридатними для дослідження. Необхідно зробити проби по 5–10 рослин з різних місць поля (ділянки). Одночасно відбирають проби ґрунту з місця зростання рослин на глибині 15–20 см, вагою 100–150 грамів [8, с. 18]. Окрім порівняльних зразків на експертизу ще направляються схеми місць їх відбору і способи вилучення. Представлені експерту схеми будуть використовуватися на етапі порівняльного дослідження, коли необхідно оцінити спільні та відмінні ознаки у властивостях рослинних об'єктів.

Для вирішення питання про конкретне місце виготовлення наркотичних засобів разом із зразками речовин, що досліджуються, необхідно направляти предмети, знаряддя, засоби, які могли бути використані під час їх виготовлення: прес-форми, сита, ножі, ваги і т.ін.

Основна вимога до упаковки речових доказів при будь-яких видах дослідження – поміщення їх у окрему тару (флакон, пакет тощо), яка унеможливила б пошкодження й зміну властивостей об'єктів. Тара повинна відповідати розмірам, обсягові об'єктів, що направляються на експертизу, герметично закупорюватися, бути міцно перев'язаною.

Всі упаковки повинні мати пояснювальні написи та бути опечатаними. При направленні на дослідження будь-яких наркотичних засобів необхідно вра-

ховувати їх специфічні особливості, в тому числі здатність змінювати склад під час зберігання [8, с. 19].

Судова практика свідчить, що ефективність використання у доказуванні результатів експертиз наркотичних засобів багато в чому залежить від знань органів досудового розслідування про сучасні можливості цього виду досліджень. Однак практичні працівники майже не звертають увагу на розшукові можливості експертизи наркотичних засобів, результати якої можуть сприяти висуненню найбільш вірогідних версій, допомогти обмежити коло підозрюваних осіб тощо.

Слід також зазначити, що в процесі призначення експертиз певні труднощі у практичних працівників виникають під час формулювання запитань і постановки завдань для експертного дослідження.

Треба пам'ятати, що питання експерту повинні відповідати таким основним вимогам: не виходити за межі спеціальних знань експерта і не мати правового характеру; бути визначеними, конкретними та за можливістю короткими; мати логічну послідовність; характеризуватися повнотою та мати комплексний характер.

Крім того, від чіткої постановки питань залежить як напрямок і обсяг експертного дослідження, так і його швидкість, тому слідчому в деяких ситуаціях необхідно попередньо проконсультуватися з експертом щодо переліку питань і щодо їхнього змісту.

Звичайно, завдання судової експертизи в кожному конкретному випадку залежать від обставин кримінального провадження. Тому перш ніж ставити конкретні завдання експерту, необхідно чітко уявляти можливості того чи іншого виду дослідження.

Виділяють такі типові завдання, які може вирішити експертиза наркотичних засобів: виявлення – встановлення наявності або відсутності певної хімічної речовини; діагностика – встановлення природи, назви, призначення та походження; ототожнення – встановлення однаковості, подібності речовин, які мають подібні ідентифікаційні характеристики, або могли бути сировиною (прекурсором) для їх виготовлення (виробництва).

При вирішенні діагностичних завдань (встановлення природи), направлених на визначення індивідуального об'єкта, використовуються дані про ботанічні, хімічні, фізико-хімічні та інші ознаки.

До одного й того самого об'єкта (відповідно до мети експертизи) можуть бути поставлені питання визначення, діагностики або ототожнення, наприклад: чи є наданий на дослідження об'єкт наркотичним засобом, психотропною речовиною або прекурсором, якщо так, то яким і яка його маса; чи містить наданий на дослідження об'єкт наркотичні засоби, психотропні речовини або прекурсори, якщо так, то які і яка їх маса; чи є на наданих на дослідження об'єктах нашарування наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, якщо так, то яких і яка їх маса; чи належать надані на дослідження рослини до рослин виду мак снотворний або до рослин роду коноплі.

При ототожненні можуть бути поставлені такі питання: чи мають надані на дослідження речовини спільну родову, групову належність, єдине джерело походження; чи склали надані на дослідження речовини єдину масу; чи виготовлені надані на дослідження речовини з використанням одного методу (одних і тих самих прекурсорів, технології, схеми синтезу тощо) [9, с. 66].

При проведенні комплексної судово-медичної і судово-психіатричної експертиз можуть бути поставлені такі питання: чи має дана особа ознаки нещодавнього вживання наркотику, якщо так, то якого; як давно виникла наркотична залежність у даної особи; чи перебувала ця особа у момент скоєння злочину у стані неосудності (гострий наркопсихоз, патологічний афект) [10, с. 150].

Наведений перелік є орієнтовним і не може охопити весь спектр питань, які можуть виникнути у процесі розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. Разом із тим при виникненні ситуацій щодо специфіки формулювання питань, їх доцільно узгоджувати з фахівцями експертних установ.

**Висновок.** Таким чином, предметом експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів є фактичні дані, встановлені шляхом виконання класифікаційних, діагностичних й ідентифікаційних завдань, що включають ототожнення наркотиків, конкретного джерела їх походження, визначення класифікаційної належності, особливостей виготовлення, існування (зберігання, транспортування).

Визначення предмета експертизи наркотичних засобів має значення для:

- необхідності її відмежування від інших видів судових експертиз, у яких досліджуються лікарські препарати та об'єкти рослинного походження;
- формулювання та уточнення кола завдань, що вирішуються нею;
- визначення компетенції суб'єкта експертизи, тобто обсягу спеціальних знань, яким повинен володіти експерт, що проводить експертизу наркотичних засобів;
- правильної організації та проведення відповідного судово-експертного дослідження в експертній установі.

#### Бібліографічні посилання

6. Юнацький О.В. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів. *Науковий вісник ДДУВС: збірник наукових праць*. 2015. № 1. С. 437-443.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page10>.
8. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 4. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02>.
9. Реєстр методик проведення судових експертиз: Міністерство юстиції України. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/page/55>.
10. Експертизи у судовій практиці. За заг. ред. В.Г. Гончаренка. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 386 с.
11. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
12. Косміна Н.М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза". Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 19 с.
13. Криминалистическое исследование наркотических веществ кустарного изготовления: методическое пособие для экспертов. Под ред. А.Ф. Аубакирова, Ю.М. Воронкова, В.К. Даурских, Ю.К. Орлова. Москва: ВНИИСЭ, 1982. 121 с.
14. Давидюк П.П., Варгузов В.В., Замошець О.П. та ін. Міжвідомча методика дослідження наркотичних засобів з рослин конопель та маку снотворного: наук.-практ. посіб. Київ, 2009. 78 с.
15. Одерій О.В., Лисенко В.М. Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: наук.-практ. посіб. Харків: Золоті сторінки, 2004. 164 с.

Надійшла до редакції 17.05.2018

**Yunatskiy O. Peculiarities of preparation for forensic examination of narcotic drugs, psychotropic substance, their equivalents and precursors.** Today illegal drug traffic all over the world, artificial involvement of millions of people in its use beyond medical purposes causes the development of international narcobusiness industry, which helps criminals to make a multibillion profit. The problem is urgent as it has a global character and exists in all countries of the world; it is not limited by territory, nation, religion, class or gender.

According to the analysis of the investigation practice nearly all criminal procedures of this category of crimes require a complex expert research. That is why it remains topical to study the main aspects of forensic expertise, which is one of the most effective means of detection, investigation and

prevention of these offences. Thus, the techniques, methods and organization of criminal procedure in such cases are supposed to be improved.

Although the existing scholastic works in this sphere are practically and theoretically significant, further complex research of the special knowledge use in detecting and investigating crime in the sphere of drug traffic, psychotropic substance, their equivalents and precursors is required.

Modern research, academic and professional literature lacks information on forms, possibilities and peculiarities of special knowledge use when investigating these offences. Therefore practitioners and investigators do not use it to the full extent.

The subject of expertise of the narcotic drugs, psychotropic substance, their equivalents and precursors is actual data, specified through systematic, diagnostic and identifying tasks, which include authentication of drugs, their specific source of origin, classification, specific features of production, preservation and transporting.

Determining the subject of narcotic drugs expertise is important, because it needs to be differentiated from other kinds of forensic expertise, which study medical supplies and objects of vegetable origin. Specific aims and goals of narcotic drugs expertise should be also specified together with jurisdiction and special knowledge that an expert needs. It is also important to correctly organize and conduct the correspondent forensic research in a specialized legal organization.

**Keywords:** *crimes in the sphere of forensic examination of narcotic drugs, psychotropic substance, their equivalents and precursors, forensic expertise, subject, objects, stages of expertise.*